

Rumlig praksis

Konstitution af rum mellem materialitet og repræsentation

At tale om en 'rumlig vending' inden for kultur- og samfundsgeografi vil naturligvis være meningsløst, da faget knytter en væsentlig del af sin selvopfattelse netop til en langvarig interesse for rumlige fænomener og processer. Hvad der derimod har været på spil er, at faget i den nævnte periode i stigende udstrækning har indgået i interdisciplinære konversationer med andre human- og samfundsvidenskaber om reteoretisering af rummet og andre rumlige begreber. Annonceringen af en 'rumlig vending' kan imidlertid også tidsfæstes som samtidig med en tilsvarende 'kulturel vending' i geografi såvel som andre dele af samfundsvidenskaben. For geografens vedkommende betød det i første omgang især en udveksling med kulturstudier, litteraturkritik og andre lingvistisk orienterede områder med en deraf følgende socialkonstruktivistisk tendens, der lagde vægt på fænomener som kognitiv kortlægning, rumlige diskurser og repræsentation (f.eks. Duncan & Ley, 1993). Det blev imidlertid snart en omstridt strategi, og kritiske røster og alternative, eller i hvert fald komplementære, strategier kom i spil. F.eks. opfordrede Neil Smith & Cindi Katz (1993) til varsomhed i omgangen med de mange rumlige metaforer. Deres pointe var, at megen anvendelse tog de rumlige begreber for givne og dermed overså, hvilke rumopfattelser og ideer, de implicit førte ind i teorierne. Og Peter Jackson (2000) plæderede for en 'rematerialisering' af social og kulturel geografi, i hans eget tilfælde eksemplificeret gennem en teoretisk og empirisk fokusering på materiel kultur. Den strømning, disse diskussioner skriver sig ind i, er naturligvis ikke entydig; nogle forfølger en videreudvikling af 70'ernes marxistiske bidrag, andre følger Jackson i arbejdet med materiel kultur; atter andre søger basis i 'ikke-repræsentationel teori' (Thrift 2008) og nye ontologier om netværk eller sammenføjninger af humane og ikke-humane 'aktanter', og endelig tager nogle udgangspunkt i social og rumlig praksis i udfoldelsen af rumbegrebet. Det er denne sidste strategi, jeg vil forfølge i resten af denne artikel.

I. Praksis og social rumlighed

Den grundlæggende antagelse for det videre arbejde med at teoretisere rummet er en social ontologi om *praksis*. Det er en tilgang, der starter fra en forudsætning om, at det sociale liv er sammensat af serier af sociale praksisser, og at folks forståelse af verden grundlægges i deres hverdagspraksis. Som i så mange andre nutidige tilgange til samfundsteorien indebærer det en afstandtagen til det klassiske kartesiske subjektbegreb, der omhandler isolerede individer sammensat af en materiel/biologisk krop og en autonom, immateriel bevidsthed som to adskilte dele. Opgøret med dette begreb har imidlertid fulgt forskellige veje, hvor den her valgte med et 'slogan' lånt fra Maurice Merleau-Ponty kan formuleres som: "Oprindeligt er bevidstheden ikke "jeg tænker at" men "jeg kan"" (Merleau-Ponty 1994:91). Altså at subjektet grundlæggende er formet *i praksis*.

Et af de første steder, man kan søge grundlag for dette standpunkt er i Martin Heideggers eksistentielle fænomenologi – f.eks. som den formuleres i *Sein und Zeit* (1927). Her beskrives *Dasein* eller den menneskelige *væren-i-verden* som en eksistentiel fakticitet – som en praktisk, orienteret, hverdaglig involvering. Vor omgang med omverdenen, siger Heidegger, foregår via brugsgenstande, værktøj, ting til at fremstille med og de fremstillede brugbare og anvendelige ting, redskaber og projekter – tilsammen benævnt *Zeug* (udstyr). 'Væren-i-verden' er således den brugende, håndterende, sig beskæftigende forholden sig til nogle omgivelser, der indeholder både vedhåndenværende ting og andre menneskelige eksistenser. Heidegger beskriver meget enkle færdigheder – at hamre, at gå ind i et rum, at gøre tegn til at dreje med mere – og viser, hvordan disse hverdaglige færdigheder indeholder en fortrolighed med omverdenen, der gør det muligt for os at finde mening i tingene og orientere os i vore omgivelser. Det er ikke muligt at tænke 'væren' uden at tænke 'i-verden' – altså uden en grundlæggende rumlighed.

Som en videreudvikling af dette, trækker jeg på Merleau-Pontys fænomenologi om sanseligheden og om den *levede erfaring*, hvor praksis knyttes tættere til spørgsmålet om sansning og perception (Merleau-Ponty 1962;1968). Han begynder med en kritik af to modsatrettede tankegange: empiricisme og intellektualisme. Den første af disse ser perception som en ren fysisk sansning og en afspejling af et forud givent objekt i det visuelle system. Den tager altså ikke hensyn til, at det altid er 'nogen', der sanser, at denne 'nogen' også giver mening til det sansede. Den anden, intellektualisme, ser perception som en bevidst konstituerende eller vurderende handling og forudsætter derfor en forud given mental bevidsthed. Eller med andre ord, intellektualismen forudsætter subjektet, hvor empiricismen forudsætter objektet. For Merleau-Ponty derimod er perception en åbning ud imod og en involvering med det andet, et samspil mellem kroppen og dens omgivelser, der

på én gang konstituerer både subjekt og objekt. Perception er derfor ikke i første omgang en 'erfaring' af objekter, det er en forening med dem, og den tilknyttede bevidsthed er en praktisk bevidsthed som er både præ-refleksiv, præ-objektiv og præ-egologisk (Crosley 1996). Der er således hverken tale om refleksion eller observation, men om deltagelse, og det er i denne deltagelse eller praksis, at mening og subjektivitet konstitueres.

Det er denne form for tænkning, der senere er sociologiseret af forfattere, der formulerer sociale teorier om praksis, såsom Henri Lefebvre (1958; 1961), Anthony Giddens (1984), Pierre Bourdieu (1977; 1990) og Theodore Schatzki (1996; 2002). Når Lefebvre taler om hverdagslivets betydning, Giddens om 'praktisk bevidsthed' som grundlag for en stor del af vores hverdagshandlinger, Bourdieu om 'habitus' som internaliserede dispositioner for handling og om agenternes 'sans for spillet' og Schatzki om 'praktisk forståelighed' som det, der giver mening til en persons handlinger, er pointen netop denne overskridelse af skellet mellem det subjektive og det objektive i form af subjektivitetens uadskillelighed fra praksis. Som Schatzki også pointerer, består praksis både af kropslig handling og talehandling, og begge har en væsentlig rolle at spille i det sociale liv (og dermed også det sociale rum). Hvad disse forfattere også gør klart er, at praksis ikke skal ses som enkeltstående, intentionelle handlinger, men snarere som en løbende strøm af aktiviteter, der altid er fremtids-orienterede eller en del af et projekt. På den måde etablerer de en forbindelse mellem praksis og konstituering og opretholdelse af sociale arrangementer og orden. Schatzki (2002) taler således om social orden som sam-eksistens eller 'arrangementer af mennesker, artefakter og ting', hvor sociale praksisser konstituerer/konstitueres i disse arrangementer og også giver mening til de involverede enheder og handlinger.

En vigtig egenskab ved både praksis og arrangementer er også, at de er *tidslige* og *rumlige*. Fænomenologisk set hænger det sammen med ovennævnte forståelse af den menneskelige væren-i-verden. Merleau-Ponty taler om, at den menneskelige krop har, ikke en 'positionsrumlighed', men en 'situationsrumlighed'. Et forhold der også gælder for tid. Det betyder, at vi ikke bare skal se vores kroppe som noget, der er *i* rum eller *i* tid – de snarere *bebor* rum og tid:

Jeg er ikke i rummet og tiden, jeg tænker ikke rummet og tiden; jeg er til i rummet og tiden, min krop hæfter sig til dem og favner dem. Omfanget af dette greb er målestok for eksistensens omfang. (Merleau-Ponty 1994:94)

Giddens socialiserer dette, når han taler om, hvordan al social aktivitet skabes i "tre momenter af forskel: tidslig, strukturel og rumlig" (Giddens 1981: 30), og hvordan

dette udtrykker den situerede karakter af social praksis. Med en sådan forståelse af sociale aktiviteterets sociale, rumlige og tidsmæssige situerethed lægges der op til en tilgang til social analyse, der er radikalt kontekstuel. En tilgang der gør det umuligt at abstrahere social praksis ud af tid og rum. Konteksten kan således ses som et stykke socialt konstrueret tid-rum, vel og mærke en konstruktion, hvor blandt andre ting tid og rum samtidig må ses som operatører i konstruktionen af social handling. Nigel Thrift taler i denne sammenhæng om produktivt ”tid-rum som løbende må produceres” (1996: 43).

Det er baggrunden for at se rummet ikke som noget der *er*, men som noget vi *gør*. Det sker i mere eller mindre mobile rumlige praksisser, og det sker i omgangen med og produktionen af vore materielle omgivelser. Det er for at understrege denne dynamik, jeg tidligere har valgt, frem for at tale om rum, at tale om *social rumlighed* (f.eks. Simonsen 1993, 1999).

En væsentlig inspirationskilde til det har været Lefebvre, der i sit centrale værk på dette felt – *La Production de l'espace* fra 1974 – på kreativ vis forener tanker fra bl.a. Marx, Heidegger og Nietzsche i sin teoretisering af rummet. Her tager Lefebvre udgangspunkt i dikotomien mellem repræsentation og materialitet, som han kritiserer for at være en dobbelt illusion i forståelsen af rummet. Den første kalder han illusionen om transparens. Den forekommer, når rummet ses gennem tanke og tale og dermed som umiddelbart gennemskinneligt og forståeligt. Det bliver udelukkende et mentalt rum, dechifrerbart gennem tanke og skrift, matematik og litteratur, sprog og tekst. Hvad der udelades fra en sådan opfattelse er social praksis og rummets materialitet. På den anden side er den realistiske illusion. Det er illusionen om naturlig enkelthed, der hviler på en naiv attitude om, at ’ting’ har en mere reel eksistens end subjekter og deres tanker. I en sådan naturalistisk eller mekanisk materialisme bliver rummet til noget naivt givent – det bliver udelukkende et fysisk rum. Formålet med denne diskussion er, udover de filosofiske markeringer, at tage afstand fra en reduktion af rummet, hvad enten det er til noget mentalt eller til noget fysisk. For Lefebvre er rummet et *socialt rum*, men heri er selvfølgelig både det mentale og det materielle indeholdt. Det er på den baggrund han opfordrer os til ikke at se på ’rummet’ som sådan, men på dets produktion. For at forstå denne proces udvikler han en begrebslig triade, hvori tre forskellige momenter af det sociale rum på en gang kan betragtes som analytisk adskilte og i uadskillelig samklang. En udforskning og videreudvikling af denne kan indfange meget af rummets kompleksitet:

Det første af disse momenter er den *rumlige praksis*, som omfatter samfundsmæssig produktion og reproduktion samt de specifikke rumlige strukturer, der kendetegner et givet samfund. Den rumlige praksis producerer en vis grad af kontinuitet, social sammenhæng og ’rumlig kompetence’. Et samfunds samlede

rumlige praksis på én gang fremstiller og forudsætter dets rum i en dialektisk interaktion – den producerer det løbende gennem at dominere det og tilegne sig det. Denne rumlighed kaldes også *det erfarede rum* (l'espace perçu), fremkommet i dialektikken mellem institutionelle systemer og hverdagens erfaringer og praksisser. Lefebvre er vag omkring den specifikke formidling mellem disse, men netop her kan de ovennævnte sociale praksisteorier bidrage. Rumlige praksisser strukturerer således den levede realitet gennem interaktioner, ruter og netværk, der forbinder steder og mennesker, materialiteter og handling, forestillinger og realiteter.

Det næste moment kalder Lefebvre *rummets repræsentationer*, og det er knyttet til den 'orden', samfundets dominerende sociale relationer gennemtvinger, og til dennes koder, tegn og kundskaber om rummet. Det betegnes også *det begrebne rum* (l'espace conçu) og ideologi, magt og kundskab er indlejret i dets repræsentationer. Det består således af de begrebsliggørelser, som videnskaber, planlæggere, teknokrater og 'socialingeniører' foretager af rummet, og formidles via verbale tegnsystemer. Repræsentationerne er abstrakte, men de spiller en substantiel rolle i social og politisk praksis og dermed i rummets produktion. De materialiseres gennem planlægning, arkitektur og konstruktion, der således kommer til at udtrykke og repræsentere samfundets dominerende diskurser. De heraf fremkomne materialiteter påvirker selvsagt rumlige praksisser – Østerberg (1998) taler i denne sammenhæng om 'socio-materiens fakticitet' og 'kravmaterialitet' og 'tyngselserfaringer' i dagligdagen.

Endelig taler Lefebvre om *repræsentationernes rum*, omfattende den komplekse symbolisme der knytter sig til det sociale livs rumlighed; stedet og dets symbolværdi, dagliglivets rytmer, feminint og maskulint etc. Det er *det levede rum* (l'espace vécu); beboernes, brugernes og nogle kunstneres rum, som de til stadighed søger at skabe ved tilegnelse og modificering af omgivelserne. Repræsentationernes rum kan siges at tendere imod mere eller mindre sammenhængende ikke-verbale symboler og tegn. Det har sit grundlag dels i subjektiviteten og den rumlige krop med dens kreative aktivitet, dens længsler og dens forestillinger. Dels (og sammenhængende hermed) har det basis i historien – i befolkningsgruppernes historie såvel som hvert gruppemedlems egen historie. Kultur og kulturel overlevering kommer således ind i billedet med denne rummodalitet, men også muligheden for skabelse af 'mod-rum', rum for modstand og kreativ udfoldelse fra dominerede og marginaliserede grupper. Det er især her, man kan se Lefebvres righoldige inspiration; hans kritiske adoption af Heideggers ideer om poetisk 'beboelse' af rummet (*wohnen, habiter*), hans inddragelse af Nietzsches vægt på Anti-logos og retten til forskellighed, og hans inspiration fra situationisters og surrealistes kritiske sammenkobling af hverdagsliv og kunst.

II. Rumlige operationer

I det foregående har jeg argumenteret for en forståelse af rummet som social rumlighed, baseret på en social ontologi om praksis. Jeg skal nu forsøge at konkretisere dette gennem en differentiering og udfoldelse af nogle af de former, rumlig praksis kan antage. Jeg tager her udgangspunkt hos Michel de Certeau (1998), der udpeger to 'netværk' som værende af afgørende betydning i folks aktive produktion af rum: *gestus* og *narrativer*. Disse to elementer kan begge karakteriseres som kæder af *operationer* udført i forhold til den omgivende verden. På to distinkte måder, den ene praktisk og den anden sproglig, manipulerer *gestus* og *narrativer* med omgivende objekter; flytter dem, forandrer dem og modificerer både deres fordeling og deres brug.

Det kropslige rum

Vi så tidligere med Merleau-Ponty, hvordan den *levede erfaring* er lokaliseret i mellemrummet mellem bevidsthed og krop, eller mellem subjekt og objekt. Den er baseret på en forståelse af perception som en åbning mod 'andetheden' og udfordrer som sådan solipsistiske idéer om private perceptuelle verdener. Vore sanser åbner sig ud i et fælles (intersubjektivt) rum, hvor de overlapper og flettes sammen i en delt verden. Perception er baseret i praksis; dvs. det at se, høre, føle etc. forstået som indlærte, kulturelle, vanebaserede former for aktivitet. Perception bliver på den måde ikke en indre repræsentation af en ydre verden, men snarere en kropslig involvering. Det er en aktiv proces, knyttet til vore løbende projekter og praksisser. Det betyder, at den menneskelige krop får en dobbeltkarakter som på én gang et middel til perception og et perciperet objekt, som kroppen-i-verden – *en levet krop* – der 'kender' sig selv i kraft af sin aktive forholden sig til denne verden. Den konstituerer en 'interkropslighed' eller en 'reversibilitet' i interaktion med humane og ikke-humane elementer i sin omverden. (Merleau-Ponty 1968)

De sociale praksissers kropslighed er imidlertid ikke kun et spørgsmål om den levede erfarings sanselige, kreative og generative karakter, men også om legemliggjort erfaring som grundlag for handling. Bourdieu taler f.eks. om habitus som legemliggjort historie, der er internaliseret som en anden natur; sociale strukturer og kulturelle mønstre *inkorporeres* i agenterne og kommer til at fungere som generative dispositioner i deres handlingsmønstre. Disse overvejelser knytter sig for Bourdieu primært sig til aspatiale strukturer og ordener, men det kan nemt udstrækkes til også at inkludere rumlige koder og genererende eller begrænsende materialiteter.

Det betyder, at aktive kroppe ved hjælp af sine indlærte skemaer og rutiner konstituerer verden omkring sig og former den som 'forhåndenværende' for at bruge Heideggers udtryk. Der er tale om kroppe i bevægelse, som inddrager tid og rum i deres aktive konstruktion af en meningsfuld verden. Man kan i den sammenhæng med Lefebvres tale om en *rumlig krop*, om hvilken han siger:

”En sådan krop, forstået som produceret og som produktion af rum, er umiddelbart underkastet rummets determinanter [...] den rumlige krops materielle karakter stammer fra rummet, fra den energi der er udfoldet og sat i brug der.” (1991: 195, min oversættelse)

En vigtig forudsætning for denne produktion er, at enhver levende krop både *er* rum og *har* sit rum; den producerer sig selv i rummet på samme tid som den producerer dette rum. Som en del heraf konstituerer kroppen et praktisk-sanseligt felt, hvori rummet opfattes gennem lugt, smag, berøring og hørelse såvel som gennem syn. Den producerer et rum, der er både biomorft og antropologisk. Forholdet til omgivelserne foregår gennem en dobbelt proces af orientering og demarkation – praktisk såvel som symbolsk. På den måde får kroppen også en central position i Lefebvres begrebslige triade – i den rumlige praksis' daglige erfaringer, i en abstrahering og 'afkropsliggørelse' (Gregory 1994) i rummets repræsentationer og i den kreative agonisme i repræsentationernes rum (se også Simonsen 2005a).

For at specificere disse relationer skal jeg vende tilbage til de Certeau (1984) og hans accentuering af kroppens konstruktive egenskaber, som han her udfolder ved hjælp af metaforen 'at gå i byen'. De Certeau beskæftiger sig i den sammenhæng med byens brugere, der følger udlagte ruter i byen, men på samme tid producerer deres egne rum, konstrueret af fragmenter af de eksisterende spor sammen med løbende forandringer af rummet. Det er en proces, hvor det at gå i byen kan mobilisere og inkarnere underfundige, genstridige og endog modstandsdygtige meninger. Det at gå i byen hører til de hverdagspraksisser eller 'operationsmåder', som udgør 'almindelige menneskers' eller 'de andres' spil, når de agerer på en kreativ og taktisk måde i et netværk af allerede etablerede kræfter og repræsentationer.

Med inspiration fra teorier om sprogbrug behandles turen i byen som en talehandling. Handlingen 'at gå' har for de Certeau det samme forhold til byformationen som talehandlingen har til sproget. Turen i byen ses som en rumlig 'udtalelse' og har i den betydning en trefoldig funktion: den er en proces for *tilegnelse* af det topografiske system; den er en rumlig *realisering* eller udlevelse af steder; og den forudsætter *relationer* mellem differentierede positioner. Dvs. at de kropslige operationer foretager en *rumliggørelse* – de væver forskellige steder sammen og aktualiserer eller

forandrer rummets eksisterende potentialer.

Et andet spørgsmål, der presser sig på her, er betydningen af følelser eller affekt i det kropslige rum. Her kan praksisfænomenologien igen være til hjælp. Dens udgangspunkt er i denne sammenhæng, at vores forhold til andre mennesker og objekter altid er gennemtrængt af *stemninger* (Heidegger 1962, Merleau-Ponty 1962). Stemninger og følelser er basale elementer af den menneskelige eksistens, men de har ikke bare karakter af indre psykiske eller biologiske sansetilstande. Den samme sanseoplevelse (som f.eks. et bankende hjerte), kan indgå i kvalitativt forskellige stemninger eller følelser afhængigt af den kontekst, den forekommer i. Følelsesbegrebet kommer på den måde i højere grad til at referere til sansningens kontekstuelle betydning, til dens tilknytning til praksis, livsform og social situation. Vi kan således med Merleau-Ponty karakterisere følelser som *situerede kropslige attituder* eller som en måde, hvorpå vi eksisterer og agerer i forhold til vores omgivelser. Tyske arkitektur- og rumteoretikere arbejder i forlængelse heraf med begrebet *atmosfære* om vores forhold til de socio-materielle omgivelser (Böhme 1995, Löw 2008). Det handler om, hvordan specifikke kontekster og materielle former gennem at influere vores sanser og følelser er i stand til at 'stemme' os. Atmosfæren er hverken lokaliseret i subjektet eller objektet, men i mellemrummet eller interaktionen mellem dem.

Det narrative rum

I overensstemmelse med den hidtidigt skitserede tilgang skal narrativer i denne sammenhæng ses som praktiserede fortællinger. De er repræsentationer af hændelser eller erfaringer som er *fortalt* (gennem skrevne eller talte ord), og en fremstilling af dem involverer spørgsmål om kontekst, aflevering og aktive deltagere. Grundlæggende kan en sådan tilgang søge støtte i Paul Ricoeurs (1984) klassiske tekst, hvor han, med reference til Aristoteles' *Poetik*, analyserer narrativer gennem begrebsparret 'mytos-mimesis'. Disse to begreber refererer henholdsvis til den konstituerende handling 'intriguelægning' – organisering af hændelser med det formål at skabe en 'helhed' – og repræsentationspraksis. Og, som Ricoeur lægger stor vægt på, tilskriver tilgangen gennem 'poetikken' et konstruktivt og dynamisk indhold til dette begrebspar, som derfor også må ses, ikke som strukturer, men som operationer.

Det centrale i herværende sammenhæng er narrativens rumlighed, hvortil det igen kan være hensigtsmæssigt at vende sig til de Certeau (1984), der lægger vægt på relationen mellem praksis og narrativ og på begges rumlighed. For de Certeau er enhver fortælling en rumlig fortælling. Den betinger et kort – et 'kognitiv' kort

– men et kort, der er mindre tilbøjeligt til at producere et generelt overblik end til at repræsentere hverdagslivet. Det består af en række aktive narrative operationer og er altid relateret til rumlig praksis, hvorfor det sætter en tæt sammenhæng mellem det kropslige rum og det narrative rum. I det følgende skal jeg kort, ved efter tur at overveje tre forskellige grupper af rumlige kategorier, forsøge at demonstrere virkningen af sådanne 'rumliggørende' narrative praksisser.

Rum og steder. Med de Certeaus ord så udfører fortællingerne et arbejde med at omdanne 'steder til rum og rum til steder' (de Certeau 1984: 118). Som rumlige narrative spor gennemkrydser de hver dag rum og steder og organiserer dem; de udvælger dem og kæder dem sammen; og de laver sætninger og rejsebeskrivelser ud af dem. De Certeau identificerer to narrative figurer i denne proces – 'turen' og 'kortet'. Hverdagsfortællingerne svinger mellem dem og kombinerer i denne proces erfaringer opnået gennem bevægelse (rumliggørende gestus) og blik (kundskab om steders beliggenhed og orden). På den måde organiserer fortællingerne et spil af skiftende relationer mellem forskellige steder, men de fortæller os også, hvad vi kan gøre i forhold til og få ud af allerede etablerede materielle rammer. Fortællingerne virker imidlertid ikke bare ved at gennemkrydse og organisere steder, de gør dem også beboelige. Som det er velkendt fra steds litteraturen, så kan fænomener som 'stedssans', minder, legender og andre betydningsgivende praksisser gennemsyre steder med mening og følelser, også selv om disse kan referere til savn såvel som nærhed, til fragmentering såvel som sammenhæng (se også Simonsen 2008).

Grænser og broer. Fuldstændig som i forhold til funktionerne at gennemkrydse og organisere steder, så har fortællinger også en vigtig rolle at spille i forhold til deres adskillelse og afgrænsning. Det er naturligvis allermost tydeligt, når det gøres eksplicit i form af juridisk diskurs, men rollen er mere generel end som så. De Certeau beskriver den primært som en funktion, der autoriserer etablering, forskydning og overskridelse af grænser. Det betyder, at den i det diskursive felt modstiller to krydsende bevægelser – det at sætte og overskride grænser – og konstituerer en dynamisk opdeling af rum ved hjælp af de to narrative figurer 'grænser' og 'broer'. Hillis Miller (1995) fremfører et lignende argument. Han trækker på Heideggers begreber *Riss*, *Bricke* og *Ring* for at illustrere, hvordan fortællinger baserer sig i landskaber. Pointen er, at de dertil knyttede talehandlinger – at opdele, at forbinde og at indkredse – ikke sætter grænser i rum men snarere producerer rum (jf. Lefebvre). Grænser og broer er tvetydige narrative kategorier, der med sine elementer af modstilling og forbindelse kan danne ophav til komplekse netværk af relationer. Grænser etablerer mellem-rum, en form for tomrum som der kan åbnes mulighed for at se og agere igennem. Og på samme måde kan broer skiftevis sammenføje og modstille de isolerede områder, de fungerer imellem. Grænser og broer forudsæt-

ter således hinanden på kompleks vis, idet de begge i realiteten både adskiller og forbinder. Enhver fortælling om afgrænsning og indhegning forudsætter i en vis forstand en relation til en fremmed eller ydre 'anden'; det er som om afgrænsningen selv var en bro, der forbinder det interne med det eksterne.

Territorialitet, 'andethed' og navngivning. Den tvetydighed og de følelser, der er involveret i konstruktionen af grænser og broer, bliver endnu mere vigtige, når det kommer til den udbredte diskussion af magt i narrativ rumliggørelse. Territoriebegrebet er definitorisk et begreb for magtens rumlighed, og betydningen af fortællingen i konstruktionen af territorier har været bredt anerkendt siden Benedict Anderson (1993) begrebsliggjorde nationalstater som 'forestillede fællesskaber'. Spørgsmålet om narrativ rumlig magtudøvelse udtømmes imidlertid ikke med den narrative konstruktion af territorier. Tværtimod skal man snarere se disse som en specifik 'case' eller del af mere udbredte processer, der på forskellig vis konstruerer 'andethed' og *forestillede geografer*. Forståelsen af dette skylder vi primært postkolonial teori og især Edward Saids *Orientalisme* (2002), der på overbevisende vis satte repræsentationens vold på dagsordenen (se også Gregory 1994, 2000). Said indførte netop begrebet 'forestillet geografi' til at skildre, hvordan magt-kundskabs systemer i Vesten understøttede den koloniale magtudøvelse ved at konstruere 'Orienten' som sin egen (mindreværdige) modpol. Sådanne rumlige konstruktioner af 'andethed' fungerer i mange skalaer. Vi behøver ikke gå længere end til de danske 'ghetto'-debatteer for at genkende den type fortælling. Endnu et element af sådanne magtstrategier er navngivning. For koloniseringen var navngivningspraksisser en måde, hvorpå man kunne gøre steder tekstuelte nærværende, bringe dem inden for den europæiske rationalitets rækkevidde ved på en gang at gøre dem forståelige for kolonisateurerne og fremmede for de indfødte beboere (Gregory 1994). Som dette antyder, så bliver navngivning hermed på samme tid en magtstrategi og et omstridt og dobbelttydigt område. Anvendelsen af velvalgte navne kan udstikke lommer af alternative betydninger og som sådan give mening til uddragelsespraksisser, underminering og i sidste ende måske modstand – som også beskrevet i Lefebvres begreber om rummets repræsentationer og repræsentationernes rum.

Rum, tid og bevægelse

Selv om denne artikel har fokuseret på rum, har den også undervejs demonstreret, at det er vanskeligt at skrive om rum isoleret fra dets relation til tid. Baggrunden for vendingen mod rum i mange discipliner er uden tvivl et ønske om at undslippe megen moderne teoris historicisme og lineære udviklingstankegange, men faktum er, at rum uden tid er lige så problematisk som tid uden rum. Derfor må Foucaults

fejrede udsagn om, at en rummets tidsalder har efterfulgt tidens, tages med et gran salt. Sociale praksisser og processer er situeret i tid såvel som i rum, og de er i deres udfoldelse både tidlige og rumlige. Ved at fastholde dette følger jeg en række geografer, der, selv om de ikke vil se sig selv som del af den samme teoretiske strømning, har accentueringen af tids-rum konstitueringen af socialt liv tilfælles (f.eks. Hägerstrand 1974; 1982; Harvey 1996; Thrift 1996; Massey 1994,2005). Koblingen mellem rum og tid knytter sig også til bevægelse og mobilitet – et andet centralt tema i kontemporære rumlige tankegange. Termer som 'tids-rum kompression' (Harvey 1989), 'strømmenes rum' (Castells 1997) og 'agitatorisk rum' (Crang og Thrift 2000) beskriver rastløs hastighedsforøgelse, først og fremmest initieret af ny (informations)teknologi, og indgår i mange begrebsliggørelser af samfund og byer i 'accelerationens tidsalder' (Virilio 1991). Mens der ikke er nogen tvivl om, at disse tankegange har produceret mange interessante samtididiagnoser, er de set i min optik heller ikke uden problemer. Jeg skal her blot nævne en tendentiell teknologideterminisme og en manglende erkendelse af, hvordan den socialt og kulturelt differentierede applikation negerer ideen om en simpel transmission fra teknologi til rum (se også Simonsen 2005b). Måske en bedre forståelse af betydningen af rum, tid og bevægelse skal findes hos Lefebvre (1992), som lægger vægt på gentagelserne i vores mobilitet og søger en syntese af mange forskellige tidsligheder og rumligheder. Forskellige rumlige praksisser har forskellige tidslige rytmer, der, somme tider i harmoni, somme tider i dissonans, mødes og overlejrer hinanden i produktionen af socialitet og rum. Lefebvre taler i denne sammenhæng om 'rytmeanalyse' – hos ham et ufuldendt projekt, men et perspektiv der kan illustrere kompleksiteten i sammenfletningen af rum, tid og mobilitet.

III. Afsluttende bemærkninger

I denne korte artikel har jeg med udgangspunkt i en social ontologi om praksis skitseret en forståelse af rum, der forsøger at placere sig mellem en række dualismer; mellem krop og bevidsthed, mellem materialitet og repræsentation, og mellem humanisme og antihumanisme (vitalisme, naturalisme). Begrebet social rumlighed skal understrege, at rum hverken kan reduceres til materialitet eller repræsentation, men indeholder dem begge. Al praksis (kropslig og narrativ) er rumlig. Herigennem skabes socio-materialitet og atmosfære, territorier og beboelige steder, grænser, forbindelser og ruter, arrangementer og sammenføjninger, geografiske forestillinger mv. Alt sammen elementer, der i interaktion igen påvirker praksis. Rum bliver i den sammenhæng et relationelt fænomen, konstitueret i praksis og interaktion, nærvær og fravær, altid åbent, altid under produktion. Rum er et verbum, ikke et substantiv.

Litteratur

- Anderson, Benedict (1993): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1990): *The Logic of Practice*, Cambridge: Polity Press.
- Böhme, Gernot (1995): *Atmosphäre*, Frankfurt: Suhrkamp
- Castells, Manuel (1997): *The Network Society*, Oxford: Blackwell
- Crang, Mike & Thrift, Nigel (2000) (red): *Thinking Space*, London and New York: Routledge.
- de Certeau, Michel (1984): *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press.
- de Certeau, Michel (1998): "Ghosts in the City" i de Certeau, Michel, Giard, Luce and Mayol, Pierre (red): *The practice of Everyday Life. Volume 2: Living and Cooking*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Crossley, Nick (1996): *Intersubjectivity - The Fabric of Social Becoming*, London: Sage.
- Duncan, James & Ley, David (red) (1993): *Place/Culture/Representation*, London: Routledge.
- Giddens, Anthony (1981): *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, London: Macmillan.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society*, Cambridge: Polity Press.
- Gregory, Derek (1994) *Geographical Imaginations*, Oxford: Blackwell.
- Gregory, Derek (2000): "Edward Said's imaginative geographies", i Crang, Mike & Thrift, Nigel (red) *Thinking Space*, London: Routledge.
- Harvey, David (1989): *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell.
- Harvey, David (1996): *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Heidegger, Martin (1962) *Being and Time*, Oxford: Blackwell.
- Hillis Miller, Joseph (1995) *Topographies*, Stanford: Stanford University Press.
- Hägerstrand, Torsten (1974): "Tidogeografisk beskrivning – syfte och postulat" *Svensk Geografisk Årsbok* 50, s. 86-94.
- Hägerstrand, Torsten (1982): "Diorama, Path and Project", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, vol. 73, 323-39.
- Jackson, Peter (2000): "Rematerializing social and cultural geography", *Social and Cultural Geography*, vol. 1, nr. 1, s. 9-15.
- Lefebvre, Henri (1958/1961): *Critique de la vie quotidienne*, vol I og II, Paris: L'Arche Éditeur.
- Lefebvre, Henri (1991 [1974]) *The Production of Space*, Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, Henri (1992): *Éléments de rythmanalyse: Introduction à la connaissance de rythmes*, Paris: syllepse.
- Löw, Martina (2008): "The Constitution of Space: The Structuration of Spaces Through the Simultaneity of Effect and Perception", *European Journal of Social Theory*, vol. 11, no 1, 25-49.
- Massey, Doreen (1994): *Space, Place and Gender*, Oxford: Polity Press.
- Massey, Doreen (2005): *For Space*. London: Sage.

- Merleau-Ponty, Maurice (1962): *Phenomenology of Perception*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Merleau-Ponty, Maurice (1968): *The Visible and the Invisible*, Evanstone, IL: Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty, Maurice (1994 [1962]): *Kroppens fænomenologi*, Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Ricoeur, Paul (1984): *Time and Narrative* vol 1, Chicago: University of Chicago Press.
- Said, Edward (2002 [1978]): *Orientalisme*. København: Samfundslitteratur.
- Schatzki, Theodore (1996): *Social Practices: A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social*, New York: Cambridge Univeristy Press.
- Schatzki, Theodore (2002): *The Site of the Social: a philosophical account of the constitution of social life and change*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Simonsen, Kirsten (1993): *Byteori og Hverdagspraksis*, København: Akademisk Forlag.
- Simonsen, Kirsten (1999): ”Rum som social kategori”, *Grus*, vol. 20, nr. 58, s. 5-22.
- Simonsen, Kirsten (2005a): ”Bodies, sensations, space and time - the contribution from Henri Lefebvre”, *Geografiska Annaler* vol 87B, nr. 1, s. 1-14.
- Simonsen, Kirsten (2005b): *Byens mange ansigter – konstruktion af byen i praksis og fortælling*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Simonsen, Kirsten (2008): ”Place as encounter”, i Bærenholdt, Jørgen Ole and Granås, Brynhild (red) *Mobility and Place. Enacting Northern European Peripheries*, Aldershot: Ashgate.
- Smith, Neil & Katz, Cindi (1993): ”Grounding Metaphor: Towards a Spatialized Politics”, i Keith, Michael & Pile, Steve (red) *Place and the Politics of Identity*, London: Routledge, s. 67-84.
- Thrift, Nigel (1996): *Spatial Formations*, London: Sage.
- Thrift, Nigel (2008): *Non-Representational Theory. Space/politics/affect*, London: Routledge.
- Virilio, Paul (1991): *The Aesthetics of Disappearance*, New York: Semiotext(e).
- Østerberg, Dag (1998): *Arkitektur og sosiologi i Oslo. En sosio-materiell fortolkning*. Oslo: Pax Forlag.

